

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Саййид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Энахон Сиддиқова
Иқбол Мирзо
Қаҳрамон Куронбоев
Минҳожиддин Мирзо
Жумакул Курбонов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайриддин Султонов
Маҳмуд Тоир
Гулистон Матёкубова
Шерзод Ирзоев
Ҳаётхон Ортиқбоева
Тоштемир Турдиев
Шухрат Маткаримов
Адҳамбек Алимбеков
Жамолиддин Муслим

Бош муҳаррир – Сирожиддин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари – Азиз Саид

Масъул котиб – Дилором Муротова

Назм бўлими мудири – Икром Отамурод

Наср бўлими мудири – Саид Анвар

Адабиётшунослик бўлими мудири – Ориф Ҳожи

АБДУВАЛИ ҚУТБИДДИН ПОЭТИКАСИГА БИР НАЗАР

Шавкат
ҲАСАНОВ

Адабиёт оламида бирор-бир чинакам сўз соҳиби йўқки, ўз миллий маънавияти сарчашмаларидан баҳра олмаган бўлса. Албатта, адабиётни адабий алоқаларсиз ва таъсирларсиз тасаввур этиб бўлмайди, гап шундаки, ана шу адабий алоқа ва таъсирлар босқичига миллий адабий анъаналар заминидан ўсиб чиқилади. Бусиз ҳар қандай адабий тажриба, ўзига хос эксперимент пойдеворсиз қурилган уйдек бўлиб қолаверади. Борхеснинг фикрича, наср миллатнинг тафаккурини, шеърят туйғусини тарбиялайди. Миллий тафаккур ва миллий туйғуни тарбиялаш эса, табиийки, миллий адабий анъаналарсиз амалга ошмайди. Шу нуқтаи назардан мумтоз адабиёт билан ҳозирги адабиётни яхлит адабий жараён сифатида ўрганиш бугунги адабиётшунослик олдида турган долзарб ва муҳим масалалардандир.

Шарқ мумтоз шеърятини тили рамзлар, имо-ишоралар, белгилар билан кодланган санъат тилидир. Бунинг учун Алишер Навоийнинг биргина “Лисонут-тайр” асарини эслаб ўтишнинг ўзи кифоя. Бугунги шеърятда ҳам бу анъаналарга ворисийлик кўзга ташланмоқда. Ҳозирги шеърятнинг образлар тизими, ғоявий-бадий кўлами, поэтик олами, унда кечаётган ўзгаришлар ва янгиланишлар жараёни шундай хулосага келишимизга асос беради.

Мумтоз сўз санъатининг замонавий шеърятга таъсирини ўрганишда Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Жамол Камол, Аксар Маҳкам, Сирожиiddин Саййид, Азиз Саид, Фахриёрларнинг асарлари қатори Абдували Қутбиддин шеърятини ҳам етарлича бой фактик материал бера олади.

Бу шоир мурожаат қилган жанр ва шаклларнинг ранг-баранглигида, асарларининг шаклан пишиқ, мазмунан теран ва салмоқдорлик касб этишида, индивидуал услубининг сержилолигида бирдек намоён бўлади. Абдували Қутбиддин шеърларидан олинган дастлабки таассурот унинг туб моҳиятига унча мувофиқ эмас: жумбоқнамо, крассвордга ўхшаган, узук-юлуқ сатрлар, Аҳмад Аъзам айтганидек, боғланмаган боғланишлар, ритму қофияланиши ҳам ўзига ярашадек... Қайта ўқишга киришиб, унинг поэтик ишораларини илғагандек бўласиз ва лирик изҳорнинг шунақа манерасига ҳам кўника бошлайсиз. Сўз сеҳри, жумла жозибаси, мисра таркиби, фикрнинг зарбулмасал сийрати, анъанавий бўлмаган композицион комбинациялар диққатингизни бир шеърдан иккинчисига тортаверади. Боиси

Шавкат ҲАСАНОВ – филология фанлари доктори. 1967 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек ва тожик филологияси факультетини тамомлаган. “Ёмғирлар мавсуми”, “Қайғудан кейинги кун” шеърини тўпламлари, “Достон ва лирика”, “Ўзбек драматик достони”, “Достон таркиби ва табиати” номли монографиялари чоп этилган.

Гулбаҳор
ЭРНАЗАРОВА

бир хил шеърларида бахшиёна оҳанг сезилиб турса, баъзиларида Ҳофизу Саъдий замонида яшаб ўтган риндларнинг, қаландарларнинг дилга ғулу соладиган садоларини тинглагандек бўласиз. Айрим шеърларида эса символизмнинг ранглар, ифорлар, тимсолларга йўғрилган услубини кузатасиз, гоҳо турли услубларни ўзида жамлаган барокко йўналиши ўзлигини намоён қилади. Умуман, Абдували Қутбиддиннинг ифода этиш тарзи анча мураккаб, бироқ баъзи бўртиб турадиган жиҳатларини кўрсатиб ўтиш мумкин. Шулардан бири – қутилмаган ва ўзаро алоқадорлигини тасаввур қилиш қийин бўлган ғоя, образ, тушунчаларни уйғунлаштиришда кўринади. Шунингдек, сўзни унга оҳангдош

бошқа сўз билан контраст қўллаш (“Афсунгарлар шафақни шафқат этдилар” (“Барокко туркуми, “Муқаддима”), сўзнинг ўз маъносидан ташқари айни пайтда кўчма маъно ташиши (“Дор устида дор кўтариб юрдик, ажаб” (ўша шеър), маъноси: қил устида яшаётгандекману яна ўзим учун дор олиб юрибман. Ибора ё тушунчага ишора бериш (“Кўнгил ичра кўнгилларни нарх қилганмиз” (ўша шеър), назарда тутилгани “кўнгил савдолари” ибораси шулар жумласидан.

Табиийки, ижод қилаётган шоир мен у услубда ё бу шаклда, тасаввуфона ё бароккоча ёзаяпман, деб ўйлаб ўтирмайди, ижод лаҳзалари ҳам, унинг ҳосиласи ҳам ижодкорнинг ҳаётини, индивидуал олами, дунёқараши билан боғлиқ жараён.

Зигмунд Фрейд назариясини давом эттирган Карл Юнг инсон ботинини ўрганишда уч омилга эътибор қаратади: онг, онгости, оммавий онгости. Онг инсонни жамиятга мувофиқлаштирадиган тизим, онгости – кўпинча ботинда яшовчи, ўзлигини билдирмай турадиган истак, интилиш, таассуротлар қатлами. Оммавий онгости ёки оммавий онгсизлик эса авлоддан-авлодга, гендан-генга ўтиб келаётган тасаввур, туш кўринишлари, эътиқод, майллар, руҳий-психологик ҳолатларнинг асорати ва бошқалар. Соцреализм асарлари асосан, биринчи қатлам – онгга эътибор қаратарди. Карл Юнг тақдим этган бу талқинлар баъзи бир жиҳатлари билан тасаввуфнинг шариат, тариқат, ҳақиқат мақоматларини эсга солади. Абдували Қутбиддин услубидаги ўзига хослик шундаки, у иккинчи, учинчи қатламларни ҳам тасвир доирасига торта бошлади.

Бу жиҳатдан, Абдували Қутбиддиннинг “Автопортрет” шеъри, айниқса, характерлидир.

*Мен жуда ёлғизман,
Гўё қудуқда
Қовурғамгача сув, баданим оғу,
Билагим увушиб типирчилайди –
Мисли сўнгги нола, охирги ёху.*

Гулбаҳор ЭРНАЗАРОВА – 1981 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Замонавий шеърда мумтоз адабиёт анъаналари” мавзусида илмий тадқиқот ишларини олиб бормоқда. Республика ва халқаро журналларда ўндан зиёд мақолалари чоп этилган.

*Мен жуда ёлғизман –
Қудуқдир жойим,
Безиллар, яширинар мендан чувалчанг,
Қурбақа сен балки малаксан асли,
Не бўлар аслингга қайтолсанг.*

*Мен жуда ёлғизман –
Қўлимда нина
Тиламан, қазийман чуқурдан-чуқур.
Тепадан тош тўла пақир таишларлар,
Сўрарлар қилиб бер дея жавоҳир.*

*Мен жуда ёлғизман,
Азобим чексиз,
Қўлимда занглаган қадимий тақа.
Бўйнимга ёпишиб этар тавалло,
Аслига қайтолмай ётган қурбақа,*

*Мен жуда ёлғизман,
Тепадагилар
Кенгликда от суриб овлашар гуноҳ.
Мени тушунмаслар (фаҳм шарт эмас),
Аждарман
Ва исмим “Оҳ”дир менинг,
“Оҳ”.*

Шеърнинг умумий руҳидан келиб чиқилса, бундаги ёлғизлик кўпчиликдан ажралиб қолган алоҳидалик ёки атрофдагилар байрамга кетиб, уйда бир ўзи қолгандаги ёлғизлик эмас, балки қисмат қаршисидаги ёлғизликдир.

“Ота-она, қариндош// Ҳеч ким бўлмайди йўлдош// Мардона бўл ғариб бош// Умринг елдек ўтаро”, сатрларида Аҳмад Яссавий ҳазратлари назарда тутган тақдир йўлларидаги ёлғизлик ҳақида сўз кетмоқда. Бу ёлғизлик якка бир шахсга эмас, балки лирик қаҳрамон мансуб бўлган муҳитга – умумга хос ёлғизлик. Чунки ашёларнинг, нарса, буюм, шахсларнинг якка тарзда тасвирланиши конкретлик ва ҳаётийликни кучайтиради, аник, эса қоладиган образ ҳосил бўлади. Агар шеър “Биз жуда ёлғизмиз...” тарзида давом этганида, яъни умум номидан гапирилганда китобхоннинг фикру ҳаёлини мавҳумликка етакланган бўларди. Лирик қаҳрамоннинг “мен” номидан гапириши ҳамиша ҳам бир шахс тўғрисида гап кетаётганлигини англатмаслиги кўп бор таъкидланган.

Иккинчи бандда қудуқдаги ёлғизлик таъкидлангани ҳолда, “чувалчанг” ва “қурбақа” образлари пайдо бўлади. Қудуқда чувалчанг ва қурбақаларнинг бўлиши табиий ҳолат. Шоир шу табиийликни сақлаб қолиб, яъни “нарса ўзида”га амал қилган ҳолда ассоциатив равишда “Уч оғайни ботирлар”даги маликанинг қурбақага айланиши мотивини руҳий кечинма тўқималарига сингдиради. Илк қарашда лирик қаҳрамоннинг қудуқдаги ҳолати, жойи ўқувчини ажаблантиради, ғалати, ғайриоддий туюлади. Бу ўринда қудуқ – рамз. Сўфийлик адабиётида, хусусан Аттот фалсафасида қудуқ дунёнинг рамзи бўлиб келади. Унга кўра, қудуқ – чексиз оламдан, беҳудуд коинотдан ажралиб қолган зиндон. Агар инсон ўзлигини поклаб бормаса, илоҳиётга интилмаса, ўзлигини танимаса, у шу зиндонда қолиб кетади.

Ҳазрат Навоий бу дунёни ҳаммомга қиёслайдилар ва фақат қорин ғами билан умргузаронлик қилишни ҳаммомдан нопок чиқиш деб ҳисоблайдилар. Абдулла Ориповнинг “Тилла балиқча” шеъридаги “қўлмак ҳовуз” ана шу қудуқнинг сал кенгайтирилган модели. Агар эътибор берилса, Ҳовуз толлар соясида жойлашган, сув юзасидаги “хору хас, хазонлар” бу сояни янада қуюқлаштириб, зулмат пардасига ўрайди. Шу сабаб тилла балиқча ёруғлик нелигини ҳам билмайди, унинг дунёси – “қўлмак ҳовузча”, насибаси – “ташландик ушоқ”.

Учинчи бандда нина билан қудуқ қазиш машаққати хусусида сўз юритилади. Бу аслида тирикчилик ташвишларига қўмилиб бориш, маънисиз, майда-чуйдалар, икир-чикирлар гирдобига тобора ғарқ бўлишни англатади. Боз устига “олам аҳли”нинг сенга қўядиган талабу иддоаси ҳам кучаяверади: “Тепадан тош тўла пакир ташларлар, // Сўрарлар қилиб бер дея жавохир”.

Тўртинчи бандга келиб ёлғизлик азобини кучайтирадиган янги деталлар қўшилади. “Занглаган қадимий тақа” – Абдували Қутбиддиннинг ўз таъбири билан айтганда “Даққионусдан қолган тириклик”¹ рамзи. Қурбақа энг хунук жонзотлардан бири. Унинг манзил тутадиган жойи ҳам қўлмак, балчик, заҳкаш. Шоир анъанавий фольклор образини янгича талкин этади: Қурбақа – дунёга келишдан мақсад нелигини англамаган кас. Аслига қайтиш учун инсон тор, биқик, қоронғи қудуқдан кенг, мусаффо, ёруғ дунёга чиқиши керак.

Анатоль Франсининг “Инсоният” ҳикоясида қадимий шарқ подшоларидан бири қариган чоғида инсоният тарихи ва одамлар ҳаётининг маъносини билишга қизиқиб, салтанатидаги олимларга инсоният тарихини ёзиб келишни буюради. Кўп йиллик машаққат махсули сифатида қирқ туяга юк бўладиган китобларни подшога тақдим қилишади. Подшоҳ қарилиги ва ишлари кўплигини айтиб, бу китобларни мухтасарроқ қилиб келишларини сўрайди. Олимлар ёзиб чиққан инсоният тарихи энди бир эшакка юк бўладиган ҳолга келади. Подшоҳ шуларнинг барини бир китоб шаклига келтириб беришларини илтимос қилади. Ва ниҳоят инсоният тарихи бир китоб ҳолига келади. Подшоҳ бу пайтда ўлим тўшагида ётганлиги учун энг зўр олимдан китобни бир жумла сўз билан тушунтириб беришини сўрайди.

– Одамлар туғилади, азоб чекади, ўлади, – деб жавоб беради у олим. – Инсоният тарихи шундан иборат.

Худди шу каби Абдували Қутбиддин илгари сурган поэтик ғоя ҳам тор, биқик дунёқараш билан чекланиб қолган, дунёга келишни қорин тўйдиришу, мол-мулк тўплаш деб биладиган ва шу тахлит ўзлигидан беҳабар, оламдан бебаҳра, ҳашарот сифат ўтиб кетадиган кишининг руҳий изтиробларини очишга йўналтирилади. Лекин бу лирик қаҳрамоннинг ўзига хослиги шундаки, у “тилла балиқча”дан фарқли ўлароқ беҳуда умр кечираётганлигини, тушиб қолган реал ҳаётий вазиятини англапти, ғафлат уйкусидан бедор бўлиш кераклигини тушунаяпти.

Рамзлар тили билан изҳор этилган диликрорларининг турлича тушунча ва талқинларга сабаб бўлиши табиий ҳол. Лекин ўқувчилар томонидан турлича тушуниладиган бу мажозийлик муаллифнинг нуқтаи назарига ҳамоҳанг бўлиши асосий масала.

1987 йил ёзилган бу шеър “Автопортрет” деб номланган, яъни ҳасби ҳол. Ўшанда шоир 27–28 ёшларда бўлган. Унинг болалиқданок шарият, тариқат масалаларидан хабардор бўлиб ўсганлигини ва шу руҳдаги адабиётлар таъсирида шаклланиб борганлигини ҳисобга оладиган бўлсак, бу шеър лирик қаҳрамоннинг ўз-ўзига исёнидан, руҳиятида қарама-қарши кутбларнинг тўқнашуви кетаётганидан, бир-бирига ўхшаш бесамардек кунлардан, беҳудадек кечаётган умрдан норозилик

¹ Қутбиддин А. Бор. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011 йил, 209-бет.

ифодаси сифатида туғилгандек туюлади. Ёшликдан олинган руҳоний тарбия билан уни қуршаб олган муҳит ўртасида туғилган номувофиклик ушбу шеър кайфиятини белгилаб берган, десак тўғрироқ бўлади. Одатда, киши ёшлигида ўзини қийнаётган саволларга жавобни, руҳий таскинни кўча-кўйдан, давралардан, ташки дунёдан излаб қўп вақтини зое кетказди. Излаётганларини, тополмаётганларини ичкаридан, “ўзлик”дан ахтариш зарурлигини кечроқ англайди. Хуллас, лирик қаҳрамоннинг руҳий кечинмалари сўфийликнинг тавба мақомидаги хусусиятларини эсга солади. Тавба тасаввуфда руҳнинг бедорлигини, қалбан покланишга эҳтиёж сезган инсоннинг руҳий изтиробларини англатади. Бу эса инсоннинг янги бир сифат босқичига қадам қўйганидан дарак беради.

*Соҳибдилим – дилоро,
Аййит, тўхтасин карвон,
Най пуфлаган қуюннинг
Энасиби биёбон,*

“Соҳибдил” – ўз қалбининг эгаси демак, кўнгил амри билан иш қиладиган, олам ва одам сир-асрорларидан огоҳ киши. Тасаввуфда дарвиш, пир маъноларида қўлланилган. Шеърда лирик қаҳрамон бу дунёга ўзининг хаёлий оламини тақдим этади. Бу оламнинг ўз ақидалари, низоми, мақоматлари бор. Булар – хаёл, тасаввур, туш, туйғулар ассоциацияси... Бунда соҳибдил дуо кучи билан карвонни тўхтатиши мумкин, қуюн шунчаки қуюн эмас, унга жон ато этилиб, “най пуфлаётган” бўлади, биёбон эса унинг “энаси”га айланади.

*Соҳибдилим – дилоро,
Қайда у чашма гирён.
Жилға бўлган кўнглимни
Қуришиб бўлди мижгон.*

Сахро оралаб бораётган карвон мотиви шарқ мумтоз поэтикасида кўп мурожаат этилган мавзулардан. Инсоният тақдири кўпинча сахродаги карвонга қиёсланади. Азалий карвон йўлини давом эттириши учун у абадият саҳросида чанқоғини қондириб туриши керак. Чунки “жилға бўлган кўнгил”ни мижгон ўқлари қуришиб бўлган. Ошиқона шеърятда “чашми гирён” турғун бирикмага айланган. Абдували Қутбиддин эса товушлардаги оҳангдошлик ва уйғунликка асосланиб, уни “чашма гирён” тарзида қўллайди.

*Соҳибдилим – дилоро,
Кўзим менинг қулфмидур.
Очиб нигоҳим чиқса,
Чопган қилич зулфмидур.*

Мумтоз бадииятда зулфнинг печу тоб бўлиб, ҳалқа-ҳалқа бўлиши ошиқ кўнглини илинтирадиган қармоқ, тузоқ ҳисобланган. Бунда эса кўнгил эмас, кўз ва зулф зиддиятини кўраимиз. Юқоридаги бандда кўнгил ҳақида сўзланган эди, шунинг учун шоир такрор қўллашдан қочиб, кўнглининг эквиваленти бўлган “кўз”ни мисол қилади. Бироқ бу мисрадаги “кўз” ҳам ўз маъносида эмас, балки кўнгил кўзи метофорасини ифода этапти. Соддароқ қилиб айтадиган бўлсак, шу пайтгача ғафлат хобида бўлгандекман, бедор бўлиб зулфининг домига тушдим ёки қиличида чопилгандек бўлдим.

Шавкат ҲАСАНОВ, Гулбаҳор ЭРНАЗАРОВА

“Қакнус гулхани”, “риёзат”, “тоат”, “васл”, “сароб”, “рўё”, “ишқ” каби шеър давомида қўлланилган рамзлар унинг ошиқона оҳанглар руҳида ёзилганлигини тасдиқлайди. Тарикатга кирган мурид пир қўлида бир қанча руҳий-маънавий босқичларни босиб ўтганидек, шеърнинг лирик қаҳрамони ҳам маънавий сарбони “соҳибдил”га қайта-қайта мурожаат қилади. Муридда бўлганидек, унинг кўнглига ҳам ғулув солган ишқ шавқи мисрадан-мисрага, банддан-бандга кучайиб боради, айна дамда муайян руҳий ҳолатнинг рангин манзаралари юзага келади.

*Соҳибдилим – дилоро,
Қўп риёзат чекдим-ку.
Ўзим кетдим. Йўлингга
Тоатимни экдим-ку.*

Риёзат – тарикат йўлига кирган солиқнинг бажариши лозим бўлган машаққатлари. Ўтган асрлар, кечган даврлардаги ўзгаришлар ва янгиланишлар узлуксизлиги, кечаги постмодернизм, бугунги глобллашув замонида тарикат макомлари ва тарбиясига қайтишнинг иложи йўқ. Чунки у бугунги кунда биздан Марс қадар йироқликдаги ҳаёлий ва афсонавий эртақлар олами бўлиб қолган. Унга факт тасаввур ва тахайюл кучи билан бир қадар яқинлашиш мумкин. Шоирнинг ўзи ҳам Ҳофиз замонига қайтолмаслигини яхши билади.

*Соҳибдилим – дилоро,
Васлинг саробми, рўё.
Ҳофиз эмасман ишқда,
Абдувалиман гўё.*

Мазкур шеър муаллифнинг руҳий тарбиясидан ҳамда ўқиб ўзлаштирган, таъсирланган асарларидан олинган завқ-шавқ, ҳаяжон, ҳайрат, таассурот, кечинма, поэтик руҳ, образли ифода ва хулосаларнинг синтезлашиб, қуйма ҳолатга келганидан туғилган. Жумладан, Шайх Саъдийнинг “Эй сарбон...” деб бошланувчи ғазали, Гулханийнинг “Ҳоло, бераҳм онам...” сатрлари билан бошланувчи “Туя ва бўталоқ” масали, Ғафур Ғуломнинг “Зўр қарвон йўлидан етим бўтадек// Интизор кўзларда ҳалқа-ҳалқа ёш” каби мисралари ва шу руҳдаги кўплаб асарлар ижод психологиясининг қонуниятларига кўра, шоирнинг хотирасида, ундан ҳам чуқурроқ онгостида қатланиб, ғайришуурий тарзда янги, оригинал ижод намунасига айланган. “Соҳибдилим – дилоро” шеърининг таъсирдорлиги шундан бўлса, ажабмас. Бадий тасвир воситаларининг тигизлиги, метафораларнинг қуюқлиги ҳам бу эмоционал таъсирдорликни кучайтирган омиллардандир.

*Сирли бадаргоҳда қуюқ туман,
Олмос лангар,
Биллур кема.
Зарбоф қўйлак кийган дарга мандирман,
Эй гул, кетасанми мен билан.* □

Бунда бирор-бир сатр йўқки, тасвирий воситалар қўлланилмаган бўлсин. Тасвир объектига тушган ҳар қандай тушунча, нарса, буюм, ҳолат, туйғу сифат касб этади, бадий либосга бурканади.

Дунёқараши, феъл-атвори, тушунчалари материалистик онг таъсирида шаклланган кишининг бу лирик қаҳрамон руҳиятига кириши анча қийин. Хаёлга ва тасаввурга эрк берсангиз – чинданам мўъжиза рўй беради: эртақлар, афсоналар қаъридан чиқиб келаётган ул гўзални кўрамиз, унинг қафтида бахт куши, елкасида қафтар, ортидан эса маъюс ва мулзам кийиклар эргашиб келаяпти. Эртақларда ҳам шундай: ойнасини отса – кўл, тароғини отса – ўрмон пайдо бўлади.

*Хоҳласанг бераман сеҳргар
Каклик
Сайраса бўғзидан тушади гуҳар,
Унинг бир қаноти атиргул, бири
Нилуфар.*

*Итасанг зумуррад тарогим сенга,
Сочингни тарасанг ярмиси зумрад.
Силасанг қўлинг бармогинг
бўлгай
Ложувард.*

Аста-секин ғаройиботлар мамлакатига, сеҳру афсунлар диёрига, хайрату таҳаюлот оламига кириб борасиз. Лекин бу болаларнинг эртаги эмас, бошқачароқ, мураккаброқ, чигалроқ, фожироқ катталар эртаги. Энди у сизни мавҳумотлар томон етаклайди. Тўсатдан хаёлот осмонидан реал заминга тушасиз:

*“Эшикни ёп дейсан,
Совуқку ахир.
Бошим огрияпти, бошим.
Уҳ тортиб ойнага, турқсовуқ хомуш
Аёз ишқаб ўтар эшикка бетин.
Қуқулаб юборар ҳовлида турмуш,
Дарахтдан узилиб
Тушади – олма
Олтинн
Ол-тин-нн...*

Шеърнинг дастлабки уч банди туш, хаёлот олами эди, охирги икки банд лирик қаҳрамонни объектив оламга қайтаради. “Ҳовлида куқулаб юборган турмуш” – хўрознинг кичкириғи сеҳрли эртақ – тушни бузиб, тонг отганини, турмушнинг азалий ташвишлари бошланганини билдиради.

Нега руҳимиз баъзан осмон қадар юксалиб, нечун гоҳо пужмурдага айланади? Ҳозиргина бошингизда тож, пойингизда тахт, илкингизда етти иқлим мулки эди-ку? Нега туйқус баридан батамом мосуво бўлган қул ҳолига тушдингиз? Инжиқ руҳингизнинг истаги не? Йўқликдан келиб, йўқликка юз тутаётган изтироб, қувонч, ғам, шодлик, қайғунинг манбаи қаерда? Уни ким шарҳлаб бера олади: мунажжимми, муаббирми ё дайр пири? Лирик “мен” шу саволларга жавоб излайди.

*Чувидим, рўзгорим бўлмади обод,
На Жамшидга ҳавас, на майл Кайқубод.
Бугундан таскину эртадан имдод,
дод, дод, дод...*

Шавкат ҲАСАНОВ, Гулбаҳор ЭРНАЗАРОВА

Оламни-ю одамни идрок ва ифода этишда реаллик ва ҳаёл, ҳуш ва туш оралигида яшаётган лирик қаҳрамон кун ва тун, аввал ва охир, жон ва вужуд можаролариаро висолнинг фироққа, туғилишни ўлимга, аёни ноаёнга, муяссариятни маҳрумиятга айланишини ҳис қилиб, кечинмаларини ранглар, товушлар, белгилар, ишоралар, оҳанглар, рамзларга кўчира бошлайди.

*Индамай руҳимга эргашиб олдим,
Девона ҳаёлим гилмон санадим.
Туф дедим ботқоққа
Гулистон қилдим...
Яйрадим.*

Бирор-бир ҳатти-ҳаракатни амалга оширмасдан ботқоқни гулистонга айлантириш сеҳрли эртакларга хос хусусият.

*Мажнунтол дарчасин очди, киритди,
Юз битта қизидан бирин танладим.
Хивич қасрларда
Баргандим бирам...
Яйрадим.*

Эртакларда табиатдаги буюм ва нарсаларни жонлантириб, уларни мукаддас билиб мурожаат қилиш, “ёрил, ёрил, ёрилтош”, дея тошга, “очил, очил, қамишлар”, дея қамишларга илтижо қилишлар ибтидоий инсоннинг фикрлаш тарзи билан боғлиқ дунёқарашнинг образли кўриниши ҳисобланади. Абдували Қутбиддин ана шундай жонлантиришнинг мураккаб метафорик шакллари қўллайди.

*Дунёни тарк этдим, ҳур сафар этдим,
Ёримла туйқусу беҳабар кетдим.
Ўн беш кун тўй бердим
Дорулбақода...
Яйрадим,
Яйрадим,
Яйрадим-аа![□]*

Сеҳрли эртакларнинг хотимаси ҳар доим тўй-томоша тасвири билан ниҳоясига етади: “Қирқ кеча-ю, қирқ кундуз тўй бериб, ошларини-ошаб, ёшларини-яшаб, мурод мақсадларига етадилар”. Шунга ўхшаб лирик қаҳрамон ҳам шеър сўнггида “ойнинг ўн беши ёруғ”, дея ўзини ишонтиради.

Умуман, шоир шеъриятида халқ оғзаки ижодидаги образ ва мотивлар муҳим ўрин тутди. Унинг бошқача оҳангдаги шеърлари ҳам ана шу образ ва мотивлардан қувват олади, ўзига хос индивидуал услубининг янги қирраларини намоён этади.

Абдували Қутбиддин шеъриятида тасаввуфий қарашлар модернизм хусусиятлари билан бирлашиб, оригинал ижод намунасини вужудга келтирган. Модернизмнинг, айниқса, символизмнинг тасаввуфга яқинлашадиган жиҳатлари анчагина. Модернизмнинг фарқли жиҳатларидан бири – унинг дунёвийликка асосланганида. Символистлар мавҳумликни конкрет образ ва деталларда ифодалаш методологиясини антик адабиётдан ўзлаштиришган. Масалан, Зевс – ҳукмдорлик тимсоли, Геракл – куч-қудрат тимсоли каби. Баъзан аниқ бирор-бир образ ўрнида

унинг сифати ё рамзига урғу бериш ҳам символистларга хос. Абдували Қутбиддин ижодида ҳам бундай шеърлар талайгина.

*Қарғалар қағиллар бахтиёр,
Симёгочда музлайди чумчуқ.
Занжирда совуқ қотади вафо,
Томларда яйраб яшар ўғри...²*

Аслида қарғанинг қағиллаши бахтиёрликдан эмас, бахтсизликдан нишона ҳисобланади. Чумчуқлар ҳам симёгоч симларига музлаш учун эмас, исиниш учун тизилишади. Кейинги мисраларда ит ва мушук ўрнида “вафо” ҳамда “ўғри” сифатлари ишлатилаяпти. Шоирнинг рамзийликка йўғрилган бундай шеърлари мумтоз шеърятдаги муаммо, таърих жанрларига яқинлик касб этади.

Абдували Қутбиддин ижодида эркин шеър тизимига асосланган кўплаб намуналарни учратиш мумкинки, бу шеър тузилиши – верлибр ҳам символистларнинг адабиётга киритган янгиликларидан биридир. Шоир символистлар ижодини яхши ўқиб-ўрганган, лекин бу уларга таклид эмас, адабий олифталик учун шунчаки уларга эргашиш ҳам эмас. Айтиш мумкинки, Абдували Қутбиддин миллий заминда туриб, шарқона тафаккур тарзи ва дарвишона руҳияти билан символизм йўналишининг имкониятларини кенгайтирди, унга сўфиёна оҳанглар бахш этди.

*Тоғларнинг елкасини қамчилар суворий,
Пишқириб оқар дарё –
Қояларнинг забони.
Пайдо бўлар сарҳадда чақчайган арабийлар,
Ҳансираб чопар отлар –
Биттагина осмони.*

*Тош бўлиб қотиб қолар ёлқинли кўпиклар,
Қотар оғир харсангдай.
Кишинаётган аламлар тўкилади дарёга,
Сузиб кетар наҳангдай.*

Ватан кечмишининг унсиз нолаларини табиатни бундай жонлантириш орқали тасвирлаш учун оламни шундай кўриш, тинглаш, ҳис этиш керак. Шунда жонсиз жисмларга жон, тоғу тошга юрак, қотган шаклга мазмун ато этилади.

Талқинга кўра, моддалар алмашинуви назриясига мувофиқ кишилик жамияти тўрт унсурнинг ўсимликка, ўсимликнинг ҳайвонга, ҳайвоннинг одамизотга айланиши жараёнлари маҳсули. Илҳом дақиқаларида шоир ана шу эврилишлар жараёнининг хоссаларини интуитив равишда ҳис қилиб туради, ташқи, зоҳирий кўринишларнинг ички аломатлари очилади: улуғвор тоғлар бедор бўлади, ўтмиш қаъридан наъра тортиб суворийлар чиқиб келади, дубулғасиз, яланғоч нафратларнинг ярадор умидлари дод солади, ғорлардаги аёллар кокиллари арқон қилиб, шафаққа термилади...

Шеърый кайфият, илҳом завки, ҳис-туйғу табиатан қисқа муддат давом этиши боис бўлса керак, Абдували Қутбиддин шеърларида вақт, ҳаёт оқими лаҳза, дақиқа, сониялар бағрига сингиб, табиатдан алоҳида ажратиб олинган пейзаж манзараси билан бирикади.

2 Қутбиддин А. Бор. – Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011 йил, 58-бет.

*Сизни шох-шабба ва буталарда,
Чечакларда, япроқларда, майсаларда
қолдирсам...
Ўзим мусичадай ку-кулаб ўтсам,
Ёнингиздан, чандан, ўнгдан, сўлдан,
сизни қўриқласам...*

Шу жараёнда лирик шахснинг ўзи ҳам макон ва замон бирлигига сингиб, уйғунлашиб кетади. Шу боис у “мусичадай ку-кулаб ўтиш”ни орзу қилади, ўзини “Хивич қасрларда баргланган”дай тасаввур қилади. “Биқинларим оғрийдир, // Бўлаётирман Ғирот”, дейди, “Лаҳзани ёпсагу қамалсак буткул”, дея хаёл суради. “Сувора”, “Қайси кун”, “Қасам”, “Мовийлик кудуғида”, “Сут окқан кеча”, “Қорлар куйлаб кетди”, “Тонгдан узиб келдим” сингари биринчи тўплами “Найсон”дан ўрин олган аксарият шеърларидаёқ лирик “мен”нинг ўзни табиатнинг бир бўлаги ҳис этиши, коинот билан бирлашиб кетиш туйғуси ёрқин намоён бўлган эди.

Агар шу туйғу бўлмаганда куйидагидай ҳароратли сатрлар туғилмаган бўларди:

*...Ортимда чўл дедим, кўрсам, Бадахшон,
Қадимий тангадай беҳамён, бешон.
Ўзимни изласам мендан йўқ нишон,
Ал-омон, ман қайда,
Сим-сим-ей, сим-сим.
Мабодо алдасам қўлларим синсин...*

“Қасам” шеърининг бирор банди, бирор мисраси йўқки, ана шу лирик қаҳрамон “мен”ининг коинот билан ўзликни яхлит, бир-бутун ҳис қилиш туйғусининг мавж ва завқларидан бебаҳра қолган бўлсин. Шу бирлик туйғусини дил-дилдан туйган шахсгина

*Ҳамиширам – турна,
Қондошим – жайрон,
Жигарим – арғувон.
Ҳоки туробданман, иним – қумурсқа, оғам – от,
Билдим – одамийзотман,*

Одамийзот... – деб баралла айта олади. Шу шахсгина сон-саноксиз оламлараро инсоннинг ўзи ҳам бир олам эканлигини, чексиз коинотда, сарҳадсиз галактикада ночор, ғариб, ёлғиз эмаслигини теран англайди ва тимсоллар тилида ифода эта олади. Шу шахсгина миллий шеърият анъаналари заминида туриб умуминсоний дард ва интилишларнинг, умумбашарий ғояларнинг куйчисига айлана олади.

МУНДАРИЖА	
БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР	
МИРТЕМИР. Йўллар ўтиб кетмиш ҳижрон доғида.	4
НАЗМ	
Мирзо КЕНЖАБЕК. Мени ҳам соғинган бирор зот борми?..	20
Хосият БОБОМУРОДОВА. Ҳали юрагимда гулханлар ёнар. ...	53
Қамчибек КЕНЖА. Ўтганлар сардафтарин варақланг бот-бот.	63
Гулжамол АСҚАРОВА. Япроққа ёзибман дастхатлар.	69
Даврон РАЖАБ. Кетиб бораман кўзларим илҳак.	113
НАСР	
Ҳаким САТТОРИЙ. <i>Икки ҳикоя</i> . Кўҳна ҳақиқат.	9
Садбаргул.	12
Даврон СУЛТОНОВ. Афсонавий кўзгу сири.	
<i>Саргузашт-детектив қисса</i>	27
Назар ЭШОНҚҮЛ. Тақиқ меваси. <i>Роман (давоми)</i>	74
УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ	
Абдували ҚУТБИДДИН. Уфқминдинг, қуёш кетгач йиқиласан. ...	86
ШОИР ҲАҚИДА СЎЗ	
Баҳодир КАРИМ. “Умрим вақтга етди, сенга етмади”.	94
ТАЛҚИН	
Шавкат ҲАСАНОВ, Гулбаҳор ЭРНАЗАРОВА.	
Абдували Қутбиддин поэтикасига бир назар.	99
АДАБИЁТШУНОСЛИК	
Ҳамидулла БОЛТАБОВ. Ҳазрат навоий ижодидан руҳ олиб...	58
Иқболой АДIZОВА. Ноёб жанр.	109
Дамин ТЎРАЕВ. Ботмонқуш қўшиғи ёхуд бир новелла таҳлили.	126
ЁШЛАР ИЖОДИ	
ЖОНТЕМИР. Ўзига айланай ўзимда туриб.	118
ТАДҚИҚОТ	
Равшан НИЯЗОВ. Анъанавий шаклда янги услуб.	130
БУ БЎСТОН САҲНИДА	
Ориф ҲОЖИ. Бир кулиб, ўн ўйлатиб кетмоқучун келдингми, ёр?	137
САИД АҲМАД ТАВАЛЛУДИНИНГ 100 ЙИЛЛИГИГА	
Саид АҲМАД. Киприкда қолган тонг. <i>Қиссадан парча</i>	143
МУШОИРА	
Салима УМАРОВА.	152
Собир ЖАББОР.	153
Зухра ЯНГИБОВЕВА.	155
Собир ОЛИМЖОН.	156
Турди ҲАЙДАР.	157
Олия ОРТИҚОВА.	158
Абдукарим ИСЛОМ.	160
Карим ТОШҚУЛОВ.	161
ИЖОДИЙ КЕНГАШЛАРДА	
Мухайё ТЎЛАГАНОВА. Қизикарли асарларнинг ўрни	
билинаяпти.	163
BOLALAR DUNIYO SI	
Qudrat НIKMAT. Uchib yurar mayin shamollar.	166
ГУЛҚАЙЧИ	
Али ЖАМОЛ. Ошхонанинг мушуги. <i>Интермедиялар</i>	169
Адабий ҳаёт.	174

Шарқ юлдузи

2020

4-сон

Муассис:

**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ**

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуктаи назаридан фарқланиши мумкин. Таҳририятта юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 «Ўзбек адабиёти» ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шуғullanувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100066, Тошкент шаҳри, Бунёдкор шоҳкўча, Адиблар хиёбони, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси биноси.

Телефонлар:

231-23-65, 231-23-66, 231-23-68

www.sharqyulduzi.uz

e-mail: sharqyulduzi@umail.uz

sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими 70x108 $\frac{1}{16}$

Офсет босма усулида офсет қоғозда босилди. Босма табоғи 11,0.

Шарти босма табоғи 15,4.

Нашриёт ҳисоб табоғи 17,2.

Адади 1950 нусха.

Буюртма №20

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 05.02.2016 й. 0562-рақам билан рўйхатга олинган.

“PRINT RABEL” МЧЖ

матбаа корхонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Олмазор тумани,

Ўрозбоев кўчаси, 35-уй

Журнал ойда бир марта

чоп этилади.

Мусаххихлар:

Дилфуза Маҳмудова

Моҳира Ҳусанова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Элёржон Неъматов

Copyright © «Шарқ юлдузи»